

Јелена М. Павловић Јовановић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Универзитет у Крагујевцу

ПОСЛЕДИЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ У АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВНОМ СТИЛУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У 19. ВЕКУ²

У овом раду бавимо се статусом последичних реченица у административно-правном стилу 19. века. Као корпус коришћени су текстови законодавно-правног стила донети у 19. веку (устави и законски текстови из *Зборника закона, уредаба и уредбених указа*). У анализи је коришћена комбинација синтаксичко-семантичке, функционалности и историјскојезичке методе са методом теорије права. Поредбене реченице нису честе у административно-правном стилу 19. века. Највећи број примера су последичне реченице нерашчлањеног квалитативно-последичног типа. Уведене су општезависним субординатором *да* у комбинацији са корелативом *иако, колико* или демонстративном заменицом *иаков, шакова, шаково*. Везник *иако да* јавља се и као формиран везник. Срећу се у оквиру вишеструкосложеног реченичног комплекса када указују на неку немогућност вршења радње, као и у случајевима интерференције са начинским значењем. Одликују и законске текстове који припадају комбинацији правног и научног стила, а посебно у оним са медицинском тематиком.

Кључне речи: српски језик 19. века, административно-правни стил, зависносложене реченице, последичне реченице

1. УВОД

Тема рада јесте статус последичних реченица у административно-правном стилу 19. века. За корпус су узети текстови законодавно-правног стила, донети у току 19. века: устави (1835, 1838, 1869, 1888, 1901) и текстови из *Зборника закона, уредаба и уредбених указа Кнежевине Србије* (1840, 1845, 1847). У анализи су коришћени синтаксичко-семантички, историјскојезички и функционалности стилски метод, допуњен методом теорије права (уп. Павловић 2018). У досадашњим проучавањима правног стила 19. века, колико је нама познато, нема помена о статусу последичних реченица (уп. Марковић 1994; Луковић 1994; Луковић 2009; Радојевић 2015; Подгорац 1990). Правни стил у

1 jelena.pavlovic@filum.kg.ac.rs, jeca.pavlovic.krusevac88@gmail.com

2 Ово истраживање је финансирано кроз Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198. Рад представља мало измењено поглавље докторске дисертације под називом *Зависносложена реченица у административно-правном стилу српскога језика у XIX веку*, која је одбрањена 3. октобра 2023. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу.

Србији посебно се развија од тридесетих и четрдесетих година 19. века, а свој врхунац достиже на крају века, када правна продукција прелази из руку индивидуалних законодаваца у руке законодавних тела (Луковић 1994: 68–73). Милош Луковић, као најзначајнији проучавалац српског правног језика 19. века, језик прве половине века оцењује као „модернизовани доситејевски”, док је језик законских текстова друге половине века оцењен као језик вуковског типа, под утицајем шумадијско-војвођанских говора урбаних центара у Србији, Београда и Крагујевца (Луковић 1994: 51, 72). Пошто није досад било посебних осврта на статус последичних реченица у административно-правном стилу 19. века, у раду анализирамо њихов статус, пратимо њихову темпорално-аспекатску парадигму, издвајамо везнике последичних реченица, као и њихову улогу у административно-правном стилу, уз посебан нагласак на интерференцију како са другим реченичним типовима (начинске), тако на интерференцију административно-правног стила са другим функционалним стиловима, при чему долази и до појаве последичних реченица (на пример, интерференција са научним стилем) (Јанићијевић 2015: 69–76).

2. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ НАПОМЕНЕ

У зависности од перспективизације и комуникативне хијерархије каузални однос може бити концептуализован као узрок или као последица (Брабец и др. 1966: 209; Ковачевић 1998: 111; Силић, Прањковић 2007: 344). Са аспекта развоја језика, последичне конструкције следе за узрочним, те је њихов систем мање развијен (Ковачевић 1998: 110–111). На основу анализе савременог и Вуковог језика, Милош Ковачевић издваја пет типова последичних реченица: реченице с квалитативно-последичном клаузом, реченице с чисто последичном клаузом, реченице с односом неадекватног услова у основној клаузи и последице у зависној клаузи, реченице с односом недостатног услова у основној клаузи и последице у зависној клаузи и реченице с релативно-последичном клаузом конклузивног типа (Ковачевић 1998: 112). Последичне реченице повезане су са закључним, начинским, погодбеним, намерним, количинским и релативним реченицама (Вукојевић 2008: 2). У новијој фази развоја језика, као последица функционалностилске диференцијације, јавио се сложени везник *шако да* (Брабец и др. 1966: 209; Миновић 1987: 107; Силић, Прањковић 2007: 344; Стевановић 1969: 863). У овим реченицама као корелативи јављају се заменички прилози *шако* и *шолико*, као и демонстративне заменице *шакав*, *шолики* (Барић и др. 1997: 501–502; Брабец и др. 1966: 209; Лалевић 1962: 223; Миновић 1987: 102; Мразовић, Вукадиновић 2009: 611–612; Пипер и др. 2018: 448; Силић, Прањковић 2007: 344; Станојчић, Поповић 1992: 319; Стевано-

вић 1969: 863). Последичне реченице увек су у постпозицији (Миновић 1987: 102–103; Пипер и др. 2018: 447; Станојчић, Поповић 1992: 320).

Последичне реченице у новинарском стилу XIX века се јављају у постпозицији. Њихов најчешћи везник је *га*, а у главној реченици налазе се корелативи *шако* и *шoliko*. Почиње да се формира последични везник *шако га*. Корелатив је још увек део главне реченице, што показује употреба интерпункције. Срећу се потврде формираног сложеног везника *шако га* (Милановић 1998: 127–128).

Последичне реченице не наводе све прегледане граматике из XIX и са почетка XX века. Адолфо Вебер Ткалчевић наводи везнике *га*, *ше*, *га не* и истиче да су последичне реченице увек у постпозицији (Вебер 1862: 131). Стојан Новаковић каже да у главној реченици може бити прилог *шако* или *шoliko*, а у зависној везник *га* (1894: 346). Томислав Маретић наводи везнике *га*, *како* и *ше* (1899: 509), а исте субординаторе наводи и Александар Белић (2000: 183).

3. АНАЛИЗА

Последичне реченице обухватају око два процената свих пронађених примера у корпусу (1,98%). Највећи број примера је са општезависним везником *га* у комбинацији са заменичким прилогом за начин *шако* или демонстративном заменицом *шаков*, *шакова*, *шаково/шакав*, *шаква*, *шакво*, а остатак примера уводи сложени општепоследични везник *шако га*. Све последичне реченице су у постпозицији (Вебер 1862: 131, 158; Миновић 1987: 105; Пипер, Клајн 2013: 516; Пипер и др. 2018: 448; Стевановић 1969: 861).

Највише примера последичних реченица уведено је општезависним везником *га* у комбинацији са корелативно употребљеним заменичким прилогом *шако*. Корелативни заменички прилог и субординатор су у дистактном положају. Употреба глаголских времена у корпусу је ограничена, јер се ради о административно-правном стилу, у коме доминирају презент, футур, потенцијал и модални глаголи. У надређеној реченици користе се свршени и несвршени потенцијал, свршени перфекат, свршени и несвршени презент или модални глаголи. Последичним реченицама кодира се прекршај који је почињен. Дело које прекршај важење закона (на пример, болест) кодирано је у свршеној форми. Нека трајна особина дата је у несвршеној форми или у форми модалног глагола, и, ретко, футура првог. У зависној реченици користе се негирани несвршени потенцијал, свршени потенцијал, негирани свршени презент, модални глагол у афирмативној и негираној форми, несвршени и свршени презент и, ретко, футур први. Нарочито су интересантни примери са негираним презентом и негираним потенцијалом, јер се њима антиципирају негативне последице или неизвршење неких прав-

них норми. Последичне реченице кодирају мотивацију за доношење закона. Ови примери се срећу током целе епохе:

модел свршени потенцијал (надређена реченица) + негирани несвршени потенцијал модалног глагола (зависна реченица):

Ако би који од намесника тако у болест пао, **да, по уверењу три лекара, које државни савет, на позив и у договору са друга два намесника, одреди, не би могао дужност своју вршити**, онда ће, докле то стање траје, два остала намесника послове државне пуноважно одправљати (Устав 1969: 9);

модел свршени потенцијал (надређена реченица) + негирани несвршени потенцијал (зависна реченица):

[...] па ће се ономе само, да изъ службе са пензиомъ изступи, дозволити, кои бы десеть или выше одъ десеть година вѣрно и точно служію, и у служби тѣлесно и душевно тако изнемогао и ослабіо, **да небы никако за даљу службу способанъ быо** (Уредба (64) 1843/45: 211).

модел свршени потенцијал (надређена реченица) + несвршени модални глагол у презенту:

И они Чиновницы кое бы Правителство, узевши у призраѣніе државну користъ и цѣль предпоставлѣну збогъ особыте явне или тайне, дуготрајуће болести, или немоћи ума и тѣла, за **тако** слабе и неспособне нашло, **да они и по представленію касателногъ Надлежателства, коме речени Чиновницы подпадаю, дужности званія свога сходно постоећима прописанима правилама никако са ползомъ обштомъ одправляти немогу**, и зато бы іѣ у мирно станѣ поставити за добро нашло, задржаваю право на соразмѣрну пензію, башъ да и небы пуны десеть година изслужили (Уредба (64) 1843/45: 212).

свршени презент (надређена реченица) + негирани несвршени потенцијал модалног глагола (зависна реченица):

У случају да који члан намесништва умре или тако оболи **да по уверењу три лекара, које Државни савет одреди на позив она друга два намесника и у договору са њима, не би могао више никако своју дужност вршити**, или најзад ако да оставку, друга ће два намесника отправљати државне послове до првога састанка Народне Скупштине која бира трећег намесника (Устав 1888: 40).

модел свршени презент (надређена реченица) + негирани модални глагол у презенту (зависна реченица):

У пенсију се они могу ставити само ако су навршили 40 година државне службе, или 65 година, или ако су тако оболели **да не могу више вршити своју дужност** (Устав 1888: 47);

модел свршени перфекат (надређена реченица) + негирани модални глагол у презенту (зависна реченица):

Чиновник који је сенатор, не може бити пензионисан без свог пристанка, до навршене седамнаесте године, сем ако је навршио 40 година државне службе или је тако оболео **да не може вршити своју службу** (Устав 1901: 24);

модел свршени потенцијал (надређена реченица) + свршени презент (зависна реченица):

Ако бы се кои войникъ своме Началнику у служби **тако** непокоранъ показао, **да се противъ нѣга силомъ оружія ополчи**, и на нѣга нападне, таковый као бунтовникъ да буде стрелянъ (Закон XXI 1839/40: 136).

модел несвршени потенцијал (надређена реченица) + модални глагол у презенту (зависна реченица):

Ако бы оне *ѡако* лаке быле, **да ѡй вѣтаръ може носити**, то треба на нѣи каменъ, или дрво или грудву метнути [...] (Правила (30) 1841/45: 126).

модел несвршени презент (надређена реченица) + негирани модални глагол у презенту (зависна реченица):

Ако ли є пакъ путуюћий войникъ *ѡако* болестанъ, **да не може яшити**, то да му се одъ мѣста до мѣста кола или кочиє дати имаю [...] (Предписаније (28) 1841/45: 50).

модел несвршени презент (надређена реченица) + негирани модални глагол у перфекту:

[...] а онъ ће одма Началника Одѣленія извѣстити, да є надлежнѣй рачунъ **тако** неуреданъ, **да се прегледанию нѣговомъ приступити нѣ могло** (Устројеније (81) 1844/45: 310).

модел несвршени презент (надређена реченица) + модални глагол (зависна реченица):

Но ако є Лѣкаръ о нарави болести, у кою є карантинистъ пао, у сумњи, или ако є она доиста подозрителна, гнусна или прилѣпчива, или тако тежка, **да болестникъ особите неге потребує**; то се онъ мора съ нѣговомъ постельомъ и сасвимъ, што є на нѣму, у особиту колибу, коя є за шпиталь наменута, обзорно и брижљиво пренети [...] (Уредба (29) 1841/45: 75).

модел несвршени презент (надређена реченица) + свршени потенцијал (зависна реченица):

Ако бы штету учинивша стока одъ ситнога реда была, или бы се при процѣнѣваню штете нашло, да є иста стока тако незнатне вреднос-

ти, да бы трошакъ, кои бы се на дуже нѣно издржаванѣ имао чинити, нѣну цѣну, коя іой по одбытку накнаде за штету и осмодневну рану остае, превазишао; онда нека Примириетелный Судъ одма овако обстоятелство Срезскомъ Началнику яви [...] (Уредба (38) 1845/47: 93).

модел свршени презент (надређена реченица) + модални глагол у презенту (зависна реченица):

Све банкноте или новцы одъ артие, све мѣнице или вексле, а и други папири, пошто се найпре, кадъ іѣ є повише у паклама, тако разреде, да іѣ кадъ или димъ са свію страна, листъ по листъ, достигати и лизати може (Уредба (29) 1841/45: 98).

модел свршени презент (надређена реченица) + модални глагол у перфекту:

„Кадъ се пакъ догоди, да се на едно и исто добро дужника више повѣрителя или кредитора’ у еданпутъ тако Суду ради интабулацие прияве, да Судъ у томъ ни еднога одъ нѣи поискано интабулиранѣ пре осталь’ нѣе мого предузети; то ће се онда сви они упротоколлу интабулацие на едномъ мѣсту, подъ едномъ нумеромъ, и съ равнымъ и еднакимъ правомъ ставит” (Указ (45) 1842/45: 163).

модел свршени презент (надређена реченица) + негирани презент модалног глагола (зависна реченица):

А ако исте ствари тако дођу, да се немаю ни одъ чега одвіяти и чистити, гад’ ће се узимати (Карантинска тарифа (75) 1843/45: 280).

модел модални израз са инфинитивном допуном у презенту (надређена реченица) + несвршени презент (зависна реченица):

Но ако бы се нашло и доказало, да удовица нѣе способна, о своіой се дѣцы тако старати, да се она по имаюћемъ могућству уредно издржаваю и воспитаваяю; то ће онда татори сами пензію пріймати и квитирати [...] (Уредба (42) 1845/47: 98–99).

модел модални глагол са инфинитивном допуном у презенту (надређена реченица) + пасивни презент (зависна реченица):

Денькови съ памукомъ и вуномъ, кое уздужъ на три мѣста съ обе стране тако распорити валя, да на шесть мѣста, на среди и на оба угла, отворени буду (Уредба (29) 1841/45: 104–105);

модел модални глагол са инфинитивном допуном у презенту (надређена реченица) + несвршени презент (зависна реченица):

При томъ се мора іоштъ свакій денякъ свакій данъ едномъ тако преврнути, да му она страна, коя є юче доле была, данасъ горе стои (Уредба (29) 1841/45: 105).

модел негирани несвршени презент (надређена реченица) + модални глагол у презенту:

Али многи болестници немају тако яку наравь, да **имъ она на тај начинъ може болестъ изъ тѣла изъ рати** (Уредба (29) 1841/45: 118).

модел несвршени презент (надређена реченица) + несвршени презент (зависна реченица):

Кодъ многи болестника, кои одъ куге леже, иде нѣнъ почетакъ, развитакъ и свршетакъ тако нагло еданъ за другимъ, да **имъ є тежко границе разликовати** (Уредба, додатак (29) 1841/45: 115);

модел несвршени презент (надређена реченица) + негирани несвршени презент (зависна реченица):

Ствари, кои су тако лоше, да **ништа не вреде**, валя на ватри спалити [...] (Правила (30) 1841/45: 126);

модел модални глагол у презенту (надређена реченица) + модални глагол у презенту (зависна реченица):

Страже на кордонској линіи у свако, а особито у опасно време, тако треба да стоє, да **єдна другу даню видити, у ноћи пакъ довикати може** [...] (Правила (30) 1841/45: 122);

свршени перфекат (надређена реченица) + несвршени презент (зависна реченица):

Подъ 6. Марта т. г. П. № 644. явивши Совѣту Попечительство Внутренъи Дѣла, да се играњъ картій у некима местима отечества нашегъ тако яко распрострло и уобычаило, да **се многи люди, своє послове и трговину пренебрегаваюћи, на картанъ одаю**, чимъ се не само упропашћаваю него и у дугъ и разна изступленія падаю, предложило му є, да Уредбу противу картаня изда (Закон (21) 1845/47: 62);

модел свршени пасивни перфекат (надређена реченица) + модални глагол у потенцијалу (зависна реченица):

[...] ништа манъ исто є правило *ѡако* написано, да **бы невешти Судіє могли по истомъ мислити, да су они дужни у свакомъ случаю у суђенъ предузимати сва злочинства, за која бы само дознали, да нису наказана** (Правило (19) 1845/47: 59);

модел свршени перфекат (надређена реченица) + негирани свршени перфекат (зависна реченица):

Али ни онда неће удовица пензију примати, ако се є пре законимъ путемъ *ѡако* одъ свога мужа разставила, да **збогъ своє кривице ніє право издржаваня или препитанія одъ овога добыла** (Уредба (73) 1843/45: 270).

Јавља се и контактни положај између корелативног прилога *шако* и општезависног субординатора *га*, између којих се користи запета, за коју можемо претпоставити да означава интонациону паузу у предстандардном периоду. Контактни положај је предуслов да се спој реанализира у контекстуално неусловљени семантички спецификовани сложени последични везник *шако га*. Реанализа се дешава код квалитативно-последичног типа реченице, у коме се корелатив *шако* јавља у финалној позицији, у којој се губи интензификаторска улога (Ђуркин 2018: 235–236). Реанализа изостаје када је прилог условљен структурном и семантичком валентношћу неког елемента надређене клаузе (Ђуркин 2018: 237):

модел несвршени презент (надређена реченица) + несвршени презент (зависна реченица):

Нъинъ є отровъ веома прилѣпчивъ, тако, да оне не само своіомъ матеріомъ, него и паромъ, слиномъ и осталымъ тѣлеснымъ изметомъ болестны оваца на здраве овце лако прелазе (Правила (78) 1844/45: 289);

модел несвршени презент (надређена реченица) + свршени презент (зависна реченица):

Сва горе изложена писма, понаособъ или у пакетима, држе се у кѣду два сата и тако, да се са свію страна добро окаде (Уредба (29) 1841/45: 100);

модел несвршени презент (надређена реченица) + модални глагол са инфинитивном допуном (зависна реченица):

За кордонске страже на пограничной линіи постое карауле или чардацы, и то тако, да стражари добро могу съ ньи и изъ ньи и предсобомъ у ону страну, и лево и десно дуж' линіе видити и сва когъ спазити, кои бы крадомъ или изъ незнаня преко нѣ у ову страну наумію или нагао ићи (Правила (30) 1841/45: 122);

модел несвршени презент (надређена реченица) + негирани модални глагол (зависна реченица):

Поштанско заведеніе заводити, држати, и распространявати, припада Правителству са искључителнымъ правомъ тако, да нико другій таково или подобно заведеніе установити и држати не може, кое бы къ истомъ опредѣленію т. є. пренашанію періодическомъ стварій за Пошту назначены, служило (Устројеније (69) 1843/45: 243);

модел несвршени презент (надређена реченица) + футур први модалног глагола (зависна реченица):

Припадајућа пензія удовицы и дѣцы упокоеногъ чиновника остае свагда цѣлокупна, тако, да ће є у случаю смрти удовице, као майке,

заоставша по нѡй дѣца, или ако бы дѣца помрла, њина прежививша ѡ мати, као удовица чиновника, или ако бы едно или выше одѣ дѣще умрло, она, која ће ѡ преживити, сву, безѣ свакогѣ одбитка, уживати (Уредба (73) 1843/45: 263–264);

модел свршени потенцијал (надређена реченица) + негирани потенцијал модалног глагола (зависна реченица):

Кои бы войникѣ на својој стражи заспао, или бы се опѡ тако, да своју службу испуњавати не бы могао, онај ће, быо Оффицѡрѣ или простѡй войникѣ, најстрожѡ казнѣнѣ, и у време немирно или на кордонској оштрој стражи по важности злы слѣдствѡја самога живота лишѣнѣ быти (Закон XXI 1839/40: 139);

модел свршени перфекат (надређена реченица) + негирани перфекат модалног глагола (зависна реченица):

Убийство безѣ намѣренѡ и неотице учинѣно, извинит' ће се, ако се случайно догодило тако, да се никоимѣ начинѡмѣ избећи, и сѣ највећимѣ позорѡмѣ предупредити ниѣ могло (Закон XXI 1839/40: 151);

модел пасивни презент (футур други) (надређена реченица) + пасивни презент (футур други) (зависна реченица):

Судѣ ће старати се, да казнѣ буде соразмѣрна кривици, тако да манѣ злочинство манѡмѣ, а веће већѡмѣ казнѡ казнѣно буде (Устројеније XXV 1840/1840: 186);

модел презент глагола *биѡи* (надређена реченица) + модални глагол у презенту (зависна реченица):

Пресуда Великимѣ Судѡмѣ изречена, есте конечна, тако, да се сѣ њѡмѣ стране задовољити мораю, нити далѣга Суда тражити могу (Устројеније XXVI 1840/1840: 198);

модел свршени презент (главна реченица) + негирани футур први модалног глагола (зависна реченица):

Но ако се такове ствари безѣ свакогѣ завијотка донесу, тако, да се неће морати одѣ подозрителны замотака, ужета и т. д. чистити, него ће се онако, како дођу, прописно, комѣ принадлеже, предавати; то ће се онда на њѡ узимати (Карантинска тарифа (75) 1843/45: 280);

модел свршени презент / пасивни перфекат (надређени комплекс) + свршени футур први (зависна реченица):

Указѣ овај добыва силу законну одѣ Ђурђеѡа дана оѡе године, за све Вароши Окружне и све Паланке, и одѣ тога дана престаю сва права и обвезателства, која су дана была досадашњимѣ Касапима тако, да ће Обштине по наредби Попечительства Внутренѣя Дѣла, лицѡтаѡе

касапница сада одма расписати, и касапнице оному уступити, ко да выше аренде (Указ 1. (Пр.) 1839/1840: 227);

модел негирани свршени презент (надређена реченица) + негирани несвршени презент (зависна реченица):

[...] да бы се сотимъ олакшанъ учинило касси народной, докле годъ фондъ до совершенногъ станя свогъ не доспѣ, *ѡако*, да **већ выше помоћи изъ Правителствене кассе неузпотребуе** (Уредба (18) 1841/45: 21);

модел футур први (надређена реченица) + модални глагол (зависна реченица):

Слѣдователно свакиј онай, кои се изъ сталне у привременну службу премѣсти, задржава права и званіе свое сталне службе, и потому онай, кои га у нѣговомъ сталномъ званію заступіо буде, быт' ће на исто само привременно поставлѣнъ, *тако*, да **се онайпрвый на свое стално званіе свагда, докле друго какво стално опредѣленіе добио не буде, повратити може** (Уредба (24) 1845/47: 66).

У предстандардном периоду ове клаузе често показују начинско-последичну интерференцију:

Настоявати да се Пассоши, коє онъ издавао буде, по Высочайшимъ Хатишерифима Султанскимъ, основаннымъ на Трактатима, существующимъ између Блистателне Порте Отоманске и Покровителствующегъ Сербію Императорско-Русскогъ Двора, уважаваю свудъ изванъ границе Србске, *тако*, да **се лицама онымъ, коя съ таковымъ путовала буду, никакова препятствія у Иностраннымъ Државама неполажу** (Устројеније III 1839/40: 31); Лекаръ прободє съ иглицомъ зрелый меуръ наузвышеномъ нѣговомъ краю (не у среди, саму рупицу) *ѡако*, да **сама чиста течность, а не кровь потече, и съ иглицомъ привати єдну каплю матеріе** (Правила VII 1839/40: 75); Потомъ увати горню часть голе руке съ левакомъ, затегне кожу, каламити имаюћегъ се места съ палцемъ и првымъ прстомъ до нѣга *тако*, да **кожа, глатко затегнута остане** [...] (Правила VII 1839/40: 74–75); Кадъ є дугъ овако интабулиранъ, онъ є већ скопчанъ са онымъ непокретнымъ добромъ, и лежи на нѣму као неко бреме *тако*, да **се одделити одъ нѣга неможе, докле се годъ своимъ путемъ судейски неизбрише** (Уредба XVIII 1839/40: 124).

У корпусу је пронађен и у потпуности формиран сложени везник *ѡако да*, што се у предстандардном периоду означава и изостанком интерпункције (Милановић 1998: 86–87). Овај везник бележи литература (Брабец и др. 1966: 209; Пипер и др. 2018: 447–448; Силић, Прањковић 2007: 344; Стевановић 1969: 863). Везник *ѡако да* настао је „у процесу диференцијације и специјализације посљедичних и других грама-

тичких значења у језику” (Ђуркин 2018: 235). Формиран је из потребе да се последично значење изрази контекстуално неусловљеним семантички спецификованим везничким средством (Ђуркин 2018: 235). Образовањем сложеног везника, зависна реченица постаје структурно рашчлањена, па се постиже „нерестриktivност, накнадност, могућност формалног одвајања, интонацијска и семантичка цјеловитост, аутономност, као и могућност релативно лаког преобликовања у независну реченицу” (Ђуркин 2018: 237–238). Лука Вукојевић овај везник издваја као „једини граматикализовани везник рашчлањених последичних реченица” (2008: 232). У питању је општепоследични везник карактеристичан за све функционалне стилове, а његову велику дистрибуцију у административно-правном стилу запазила је и Веселина Ђуркин, која је то објашњава инхерентним особинама законодавно-правног подстила административно-правног стила „у чијем фокусу није откривање узрока, о чему свједочи и слаба дистрибуциона моћ сложених узрочних везника, већ упућивање на посљедицу (реалну, често остварену), односно пацијентивно-посткаузативну, консеквентну ситуацију” (Ђуркин 2018: 238):

модел несвршени футур први (надређена реченица) + свршени презент (зависна реченица):

Истимъ начиномъ ће и по еданъ Членъ и по еданъ Кассехранитель, изпрва по жребію, а после тога редомъ сваке године одъ званія свога одступати и на њино мѣсто другій бирати се, **тако да се за три године сви Членови и сви Кассехранители новомъ избору подвргну и промѣну [...]** (Уредба (18) 1841/45: 23–24);

модел несвршени презент (надређена реченица) + модални глагол у презенту (зависна реченица):

[...] да су они, кои су изъ оне затворене стране овамо дошли, подпуно и сасвимъ здрави, **тако да се у ову чисту, здраву земљу безъ сваке опасности одъ кужне заразе слободно пустити могу** (Уредба (29) 1841/45: 70);

модел крњи перфекат (надређена реченица) + модални глагол (зависна реченица):

„Я Н. Н., кои самъ до садъ подданикъ Н. быо, ступаюћи у сажителство Србско заклинѣмъ се Богомъ живымъ, да ћу као и другій рођеный Србинъ владајућему Князу Србскомъ свагда вѣранъ быти, да ћу Устава земальскогъ, закона’ и уредба совѣстно придржавати се, власти земальске слушати и њима покоравати се, да ћу данакъ, даянія, и остала сва бремена земальска, коя се налагала буду, точно плаћати и носити, и све дужности сажителю Србскомъ свойствене вольно испунявати. Тако ми Богъ помогао, **и тако да могу одговоръ дати на његовомъ страшномъ Суду.**” (Уредба (80) 1844/45: 301);

модел несвршени футур први (надређена реченица) + несвршени футур први:

Одушевленіе нѣгово, коимъ є онъ досадъ за добрымъ тежію, природна нѣгова мудрость и са мужествомъ скончана смерность и спрама старіега послушность питаю Ме тврдомъ надеждомъ, да ће Ми преважно бreme владѣнія, кое Я данасъ на себе приимамъ, лако быти сносити, да ће Ми достоинство Княжеско, на кое самъ Я данасъ ступію, на утѣху и задовольство служити, и тако да **ѣу свагда узрока имати, благосилати оне дане, кадъ самъ изборомъ Народа на високо ово достоинство позванъ и кадъ самъ на таково по Царскомъ потрѣженію явно ступію** (Прокламација (83) (Пр.) 1842/45: 3 (352).

У предстандардном периоду може се јавити и реченица са негираним потенцијалом:

[...] па ће се ономе само, да изъ службе са пензіомъ изступи, дозволити, кои бы десетъ или выше одъ десетъ година вѣрно и точно служію, и у служби тѣлесно и душевно тако изнемогао и ослабіо, да **небы никако за далю службу способанъ быо** (Уредба (64) 1843/45: 211).

У надређеној реченици може се употребити и катафорски употребљен заменички прилог за количину *шoliko* у комбинацији са субординатором *да* (Барић и др. 1997: 502; Брабец и др. 1966: 209; Лалеввић 1962: 223; Миновић 1987: 103; Мразовић, Вукадиновић 2009: 511; Пипер, Клајн 2013: 516; Силић, Прањковић 2007: 344; Стевановић 1969: 863). Овде се остварује начинско-последична интерференција:

модел свршени презент (надређена реченица) + негирани свршени презент (зависна реченица):

Потомъ увати горню часть голе руке съ левакомъ, затегне кожу, каламити имаюћеъ се места съ палцемъ и првымъ прстомъ до нѣга тако, да кожа, глатко затегнута остане; садъ убоде съ иглицомъ, съ каламлѣня матеріомъ снабдѣвеномъ, у кожу толико, да **крвь не пође** [...] (Правила VII 1839/40: 74–75).

модел презент модалног глагола (надређена реченица) + презент модалног глагола (зависна реченица):

Мораю знати Србскій езикъ и то у почетку баремъ толико, да **болестника безъ толмача испитати и нуждно му наставленіе дати могу** (Настављенија XIV 1839/40: 108).

модел свршени презент (надређена реченица) + несвршени презент (зависна реченица):

Одъ тада се наравъ занима съ тимъ, да оно, што є вучаць са горео, одлучи одъ живота, средствомъ благогъ, доброгъ гновня, кое се съ поля до удубљину свудъ око цѣлога пришта разноси, и одъ когъ се мрт-

ва краста скупља и у высь диже, докъ се толико одъ дна не одвои, да **само као о кончићу виси, коє се у чѣтыри, седамъ или и выше дана, по мѣри снаге болестника или величине красте, учини** (Уредба (29) 1841/45: 119);

модел презент глагола *биѣти* (надређена реченица) + негирани несвршени презент (зависна реченица):

Но у томъ мотрити валя, да димъ нигда небуде *шотико* якъ, да се **писма безъ прилике негараве** (Уредба (29) 1841/45: 100);

модел модални глагол у презенту (надређена реченица) + несвршени презент (завршена реченица):

Укажу ли се съ почетка по цѣломъ тѣлу, или само на мѣстима, модре или црне, као сочиво велике, или јоштъ и манѣ пеге или петехіе, то болестницы јоштъ могу толико снаге имати, да су у станю по кући или по полю одати, али збогъ тога, што су имъ ноге у коленима кло- нуле, едва само каопјани [...] (Уредба (29) 1841/45: 115).

модел свршени потенцијал (надређена реченица) + свршени потенцијал (зависна реченица):

Онај, кои бы се и самъ поединъ налогу Правителственномъ или предпоставлѣной власти толико противникомъ показао, да **бы власти при извршиваню налога, Судейски пресуда, или дужности свое, у упорству свомъ оружаномъ рукомъ на супротъ стао, сматра се као насилникъ, и подложанъ є казни робіе одъ 1. до 5. година [...]** (Уредба (74) 1843/45: 274–275).

У предстандардном периоду у надређеној реченици употребљава се и катафорски употребљена демонстративна заменица *шаки, шак(в) а, ша(к)во*. Демонстративне заменице као корелативе бележи литература (Барић и др. 1997: 502; Брабец и др. 1966: 209; Миновић 1987: 103; Мразовић, Вукадиновић 2009: 611; Пипер, Клајн 2013: 516; Силић, Прањковић 2007: 344; Станојчић, Поповић 1992: 319; Стевановић 1969: 863):

модел несвршени презент (главна реченица) + негирани модални глагол у презенту (зависна реченица):

Лѣкаръ, узъ когъ се налази и јоштъ еданъ карантинскій чиновникъ, у визитателной соби, гдѣ се и испытъ чинію, визитира у карантинъ ступивше странне по голомъ тѣлу и у такој дальнини иза преграде, да се съ нѣмъ никако неможе помѣшати, али опетъ да може добро видити, едали су они, коє визитира, здравіи или се на нѣма какви знацы куге налазе (Уредба (29) 1841/45: 69);

модел несвршени перфекат глагола *биџи* (надређена реченица) + негирани модални глагол у перфекту (зависна реченица):

Па ако є предидућа болестъ упокоеногъ такова была, да се по **нойой нїя могло поуздано дознати, да є болестникъ сасвимъ чистъ одъ куге быо**, или напротивъ тога, ако є онай изванъ сваке сумнѣ одъ куге умрео; онда треба лешъ съ свакомъ могућномъ предосторожносћу визитирати [...] (Уредба (29) 1841/45: 78);

Демонстративна заменица за каквоћу јавља се у истој форми као и у савременом језику (*шакав, шаква, шакво*):

модел несвршени презент (надређена реченица) + модални глагол у презенту (зависна реченица):

Ако є пакъ рачунъ предварително прегледаный такавъ, да се **испыту подвргнути може**, онда ће се Рачуноиспытатель најпре уверити, єсу ли надлежне сумме добро израчунѣне [...] (Устројеније (81) 1844/45: 310);

модел несвршени презент (надређена реченица) + негирани модални израз у презенту (зависна реченица):

Но ако се земља налази у таквим околностима, да **није могућно ванредно сазвати скупштину**, Књаз може, на предлог министарског савета, а по договору са државним саветом, решити, да се учини зајам, који не сме превазићи суму од две стотине хиљада дуката (Устав 1869: 22);

модел несвршени презент (надређена реченица) + несвршени презент (зависна реченица):

Ако се пак пусти из недостатка доказа, а кривица је таква, да **понижава учитељски позив**, решиће Министар Просвете како о враћању задржане плате тако и о опстанку дотична наставника у служби (Стенографске белешке 1899, Предлог закона о народним школама, 239);

модел модални глагол (надређена реченица) + модални глагол у презенту (зависна реченица):

Робства у овој земљи нема, то єсть нико не може човека у таковој власти имати, да се **съ њмъ самопроизвольно као са стварима поступати и располагати може** (Грађански законик 1844: 3).

У предстандардном периоду улогу корелатива има и синтагма *оно/шо* стање:

Саката, и она дѣца, која збогъ какове тѣлесне или душевне болести ни после пунолѣтногъ вѣка (пр. 10.) неће се моћи удомити или у оно станѣ поставити, да **сама себи ужитакъ заслужую, уживагъ ће припадаюћий имъ дѣо одъ пензіе и далѣ, и то или до смрти њине иль**

докъ не оздраве (Уредба (73) 1843/45: 265); У слѣдству овогъ Совѣтъ е 18. пр. Юнія № 604. рѣшио и Я одобравамъ: да се за трубаче Кавалерійске унапредакъ добровольници узимаю [...] но по истеченію 8. година службе да се изъ воинства отпуштаю, како не бы дужимъ задржаванѣмъ у служби у слабость и немоѣ пали, и тиме се у то станѣ поставили, **да имъ Правительство мора при отпуштанію изъ службе какову помоѣ чинити и какво нарочно о ѣима стараніе имати** (Уредба (30) 1845/47: 83).

У једном примеру из предстандардног периода у надређеној реченици јавља се заменички прилог *дошле*:

Одъ, осталы участника, съ овима сдруживши се, кои су дотле, **да су текъ на употреблѣну одъ властій силу уступити морали, подстрекачи да се казне вѣчтомъ вобомъ** (Уредба (74) 1843/45: 274).

4. ЗАКЉУЧАК

Последичне реченице нису честе у административно-правном стилу XIX века. Обухватају око два посто примера у главном корпусу. Највећи број примера су последичне реченице нерашчлањеног квалитативно-последичног типа. Уведене су општезависним субординатором *да* у комбинацији са корелативом *ѣако*, који може бити у контактної или дистактној позицији у односу на субординатор. У предстандардном периоду у контактном положају чест је знак интерпункције, што сугерише да везник није у потпуности срастао. Сложени везник *ѣако да* јавља се и као потпуно формиран. Установљена је интерференција са категоријом начина и циља. У улози корелатива, који има и интензификаторску улогу, јављају се и заменички прилог за количину *ѣолико* и облици демонстративне заменице *ѣаков*, *ѣакова*, *ѣаково* (*ѣаки*, *ѣака*, *ѣако*) (предстандардни период) или *ѣакав*, *ѣакова*, *ѣаково* (стандардни период). Ови примери користе се у законодавно-правном стилу када се указује на последицу доношења или недоношења закона. Последичне реченице јављају се у оквиру кодирања примарне хипотезе или као мотивација у преамбули. У главној реченици могу се наћи свршени и несвршени презент, свршени перфекат, модални глаголи или, ретко, футур први. У зависној реченици срећу се свршени и несвршени презент, потенцијал, модални глаголи и, ретко, футур први. Посебно су карактеристичне реченице са негираним потенцијалом или негираним презентом, који указује на неповољну околност која би могла уследити (болест или смрт). Последичне реченице употребљавају се и за указивање на уређивање физичког простора, спречавање побуна и злоупотреба и томе слично. Типичне су за документе који показују интерференцију са научним стилем, па се користе за медицинске процедуре и за опис болести.

Извори

Устав 1835: Уставъ Княжества Сербіе изданъ и заклетвомъ потврђенъ о Сретенской скупштини 1835 год., У Крагуевцу, У Княжеско-Србской Типографи, 1835.

Устав 1938: Уставъ Княжества Сербіе (Султанскій Хатишерифъ истекшій около половине Шевала 1254 (одъ 10/12 до 12/24 Декемврія 1838) содржаваоуиій Уставъ, дарованый Нъговымъ Высочествомъ жителыма Нъгове провинціе Сербіе, Моему Везиру, Юсуфъ-Мухлисъ-Паши (да бы онъ быо прославльнъ!) и Князу Народа Сербскогъ Милошу Обреновићу (да бы нъговъ конаць быо щастльивъ!), Београд, Къажеско српска књигопечатња, 1839.

Устав 1869: Устав Къажевства Србије проглашен на Петров-дан на Великој Народној Скупштини држаној у Крагујевцу о Духовима 1869, у Београду, у Државној штампарији, 1869.

Устав 1888: Устав Краљевине Србије проглашен 22 децембра 1888. год. на Великој Народној скупштини држаној у Београду месеца децембра 1888. год., у Београду, штампано у Краљевској српској државној штампарији, 1888.

Устав 1901: Устав Краљевине Србије, Државна штампарија Краљевине Србије: Београд, 1901.

Зборник 1840: Сборникъ законâ и уредбâ и, уредбены` указа, изданы` у Княжеству србскомъ одъ времена обнародованогъ Уставаземальскогъ (13. Февр. 1839. до Април. мес. 1840) I., печатано у Књигопечатњи Княжества србскогъ, у Београду, 1840.

Зборник 1845: Сборникъ законâ и уредбâ и, уредбены' указа, изданы' у Княжеству србскомъ, одъ Априла 1840. до конца Декмвра 1844. Г. II. часть, печатано у Књигопечатњи Княжества србскогъ, у Београду, 1845.

Зборник 1847: Сборникъ законâ и уредбâ, и уредбены' указа, изданы' у Княжеству србскомъ, одъ 1^{огъ} Јануара 1845 до конца Декемвра 1846 (съ прибавленіемъ неки старіи). III. У Београду: Печатано у Књигопечатњи Княжества србскогъ.

Литература

Брабец и др. 1966: I. Brabec, M. Hraste, S. Živković, *Gramatika hratskosrpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

Барић и др. 1997: E. Barić, M. Lončarević, D. Malić, S. Pavešić, M. Peti, V. Zečević, M. Zinka, *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.

Белић 2000: А. Белић, *Универзитетска предавања из савременој српскохрватској језика*. И. Грицкат, С. Илић; прир. Живојин Станојчић, *Библиографија радова Александра Белића*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Вебер 1862: А. Weber Tkalčević, *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*, Веџ: С. К. Naklada školskih knjiga.

Вукојевић 2008: L. Vukojević, *Izražavanje posljedičnih odnosa u hrvatskome standardnom jeziku*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Ђуркин 2018: В. Ђуркин, *Сложени зависни везници у српском језику (и њихова функционално-стилска дисџрибуција)*, Београд: Јасен.

Јанићијевић 2015: М. Јанићијевић, *Дискурс законских акаџа на српском и енглеском језику: развојно-уџредни џрисџуи*, Београд: Јасен.

- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд, Србиње: Рашка школа, Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.
- Марковић 1994: Ж. Марковић, Из језичке проблематике *Срепњенског устава*, Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXVII, Нови Сад, 329–337.
- Лалевић 1962: М. С. Лалевић, *Синтакса српскохрватског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике Народне Републике Србије.
- Луковић 1994: М. Луковић, *Развој српског правног стила, прилог историји језика и права у Србији*, Београд: Службени гласник.
- Луковић 2009: М. Луковић, *Богишићев законик, припрема и језичко обликовање*, Београд: Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт САНУ.
- Маретић 1989: Т. Маретић, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika*, Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana.
- Миновић 1987: М. Minović, *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole: rečenica, padeži, glagolski oblici*, Sarajevo: „Svjetlost” OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Милановић 1998: А. Милановић, *Особне језика „Новина сербских” (1813–1822)*, Београд: Филолошки факултет, необјављени магистарски рад.
- Мразовић, Вукадиновић 2009: Р. Mrazović, Z. Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Новаковић 1894: С. Новаковић, *Српска граматика*, Београд: Државна штампарија.
- Павловић 2018: Јелена Павловић, *Методолошки аспекти анализе зависнослужених реченица у правним текстовима на српском језику (предстандардни период)*, у: К. Чъкарова (уред.), *Словито – идеи, идеали, ујојии*, *Сборник с доклади оћ Деветнадесетогодишња национална конференција за студенџии и доктјоранти*, Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски”, 196–209.
- Пипер, Клајн 2013: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Подгорац 1990: Т. Подгорац, *Језик и стил Устава Кнежевине и Краљевине Србије 1835–1903*, у: М. Јовичић (уред.), *Уставни развојак Србије у XIX и почетком XX века: зборник радова*, Београд: Српска академија наука и уметности, Научна књига, 185–190.
- Радојевић 2015: М. Радојевић, *Језик Срепњенског устава – синтаксичке и стилстичке црте*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, необјављени мастер рад.
- Стевановић 1969: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма), II, Синтакса*, Београд: Научна књига.
- Силић, Прањковић 2007: Ј. Silić, I. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka sveučilišta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Станојчић, Поповић 1992: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српског језика: уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Jelena M. Pavlović Jovanović / ADVERBIAL CLAUSES OF REASON IN ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGISTERS IN 19TH CENTURY SERBIAN LANGUAGE

Summary / In this paper, we studied the status of adverbial clauses of reason in administrative and legal registers of the 19th century. Our corpus consisted of texts written in a style suitable for the 19th century administrative and legal registers (the constitutions and laws from the Collection of laws, norms and regulatory decrees). During the analysis, we used a combination of methods from syntax, semantics, functional stylistics, and historical linguistics, along with the methods from the theory of law. Clauses of comparison do not appear often in the administrative and legal registers of the 19th century. Clauses of reason do not appear often in the administrative and legal registers of the 19th century. The majority of examples consists of the clauses of reason of the unparsed qualitative consequential subtype. They are introduced via a general dependent subordinator да in combination with the correlatives тако, толико, or with the demonstrative pronouns таков, такова, таково. The conjunction тако да is utilized as a full-fledged conjunction as well. We encounter these examples within complex sentence structures when we wish to point out that it is impossible to conduct an action and in cases where there is an interference with the meaning of manner. The observed examples are a feature of legal texts which are a combination of the legal and scientific registers, especially in texts whose subject matter is the study of medicine.

Key words: 19th century Serbian language, administrative and legal registers, complex dependent sentences, clauses of reason.

Примљен: 15. фебруара 2024.

Прихваћен за штампу мајна 2024.